

Szabó Piroska

## Egy elfeledett tankönyv

Névy László *Az írásművek elmélete* című tankönyve 1870-ben jelent meg először. Ebben az időben kezdődött a stilisztikára és a poétikára mint szuverén tudományokra jellemző rendszer kidolgozása. Névy tankönyve még egységes retorikai keretben tárgyalja a stilisztikát és a poétikát, azaz ennek a folyamatnak a kezdetén áll. A tankönyv tehát egyrészt tudománytörténeti szempontból érdekes, másrészt tankönyvként is jelentős, hiszen huszonöt év alatt kilenc kiadást ért meg. Névy szigorú rendszert követ, célja, hogy egységes meghatározásokat és értelmezéseket vezessen be – sokat tesz a retorikai irodalom terminológiájának megújításáért. A szabályokat mindig szövegeken, olvasmányokon keresztül értelmezi, rendkívül gazdag példaanyagot, sok idézetet használ, hogy az elvont fogalmakat világosabbá tegye a diákok számára. Elsődleges célja megtanítani a diákokat mindarra a tudásra, amelynek birtokában ők maguk is alkothatnak írásműveket és beszédeket.

### Névy László *Az írásművek elmélete* című tankönyve

#### Bevezetés

A tankönyv régóta az egyik legfontosabb taneszköz. A jó tankönyv mind a tanár, mind a diák munkáját segíti. Bár a tankönyvek, valamint a tankönyvírás, sőt a tanításról, tanulásról és magáról a pedagógiáról vallott elképzelések is jelentősen megváltoztak az elmúlt százötven évben, mégsem tartom haszontalannak, érdektelennek egy XIX. századi tankönyv alaposabb vizsgálatát. Úgy vélem, számos megfontolásra érdemes tanulással szolgálhat a magyartanároknak, valamint a magyar nyelvi és az irodalmi tankönyvek szerzőinek Névy László 1870-ben megjelent tankönyvének, *Az írásművek elméletének* az elemzése.

Névy tankönyve bizonyos szempontból fordulópontot jelez. A stilisztika és a poétika retorikai keretű kezelése, amely ókori és középkori hagyományokra nyúlik vissza, a XIX. század második felében kezdett megkérdőjeleződni (Szathmári 1961: VII). Ekkor jelentek meg az első önálló stilisztikák és poétikák, amelyek már nem a hagyományos retorikák keretében tárgyalták a stilisztikai és a poétikai tudnivalókat, hanem saját, a stilisztikára és a poétikára mint szuverén tudományra jellemző rendszert dolgoztak ki. Persze ezek a rendszerek még nem tudtak teljesen elszakadni a régi, jól megszokott retorikai kerettől, még érződött rajtuk a retorikai szemléletmód.

Ennek a változásnak az egyik lecsapódása az 1871-es oktatási reform, valamint a nyomában járó tantervmódosítási tervezetek, amelyek végül a Kármán Mór-féle szabályozásban öltöttek testet (ennek elkészítésében egyébként Névy is részt vett). A reform révén a hatosztályos gimnáziumok helyett megalakultak az új nyolcosztályos gimnáziumok, valamint ekkortól sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a humán tárgyak, különösen a magyar és a történelem (F. R. 1878: 243). A magyar nyelv és irodalom oktatásában bevezették a stilisztika, a retorika és a poétika hármasságát. Ezek a tudományterületek eddig az oktatásban nem váltak el egymástól (Molnár 1997: 87; Molnár 1998: 148). Névy Lászlót is ez ösztönözte arra, hogy külön *Stilisztika*, *Rhetorika* és *Poétika* tankönyvet jelentessen meg, amelyek alapvetően *Az írásművek elméletén* alapultak, abból nőttek

ki. Így *Az írásművek elméletét* mint ennek a változásnak az egyik kiindulási pontját is érdemes közelebbről szemügyre venni.

### Névy László munkássága

Névy nem minden tapasztalat nélkül, sőt kifejezetten jelentős pedagógiai, szépirodalmi és szaktudományi munkássággal a háta mögött látott neki tankönyve megírásának. Pedagógusi pályája 1861-ben indult, alig 20 évesen kezdett tanítani Szombathelyen, ahol nemcsak magyart, hanem történelmet, majd latint, szabadkézi és mértani rajzot és gépírást is oktatott. 1871-től a Budapesti Kereskedelmi Akadémia magyartanáráként folytatta pályafutását, többet már nem is váltott iskolát. Az akadémia tanáraként felállította az ifjúsági könyvtárat, megalapította a Vörösmarty önképzőkört. 1885-ben az akadémia igazgatóhelyettese, 1896-ban az igazgatója lett. Névy László első önéletrajzírója, Koltai Virgil az ifjúság atyjának nevezi, szerinte Névy egyike volt a kor legsokoldalúbb tanárszemélyiségeinek és egyúttal legtapintatosabb nevelőinek is (Koltai 1902: 26). Tanári pályája során rendkívül sok tapasztalatot szerzett arról, hogyan, milyen rendszerben és egyáltalán mit érdemes a diákoknak megtanítani, átadni azért, hogy boldogulni tudjanak az életben. Egyrészt tehát ez a tanári tapasztalat ösztönözte, segítette, hogy tankönyvet írjon.

Ám Névy László nem csak tanár volt; mai fogalmaink szerint legalább még két-három területen végzett tevékenységéért is elismerést érdemel. Így például szépíróként is. Koltai Virgil szerint „igazi költői kedély volt benne”, kora ifjúságától kezdve írt verseket (Koltai 1902: 24). Egyik drámájáért, a máig kiadatlan *A népért* című művéért, amelynek tárgya a Gracchusok küzdelme, megkapta a Magyar Tudományos Akadémia Teleki-díját. Kortársai a második Szigligetként emlegették. *Modern mesék* címen állatmeséi is ismertek, ennek egyik darabjával, *A kecske tragédiájával* díjat is nyert.

Tankönyvei mellett jelentős elméleti műveket is írt, amelyek szakmailag mind azt bizonyítják, hogy tankönyvei igen erős talapzatra (mondhatnánk sziklára és nem homokra) épültek. Ilyenek például az 1871-ben megjelent *A tragédia elmélete*, az 1872-es *A komédia elmélete*, valamint az 1873-as *A drámai középfaajok elmélete*; mindhárommal elnyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját. 1873-ban továbbá megjelent *Aesthetikai dolgozatok* címmel tanulmányainak válogatott gyűjteménye, köztük a *Költői képek*, *A költői mű egysége* című dolgozatok is.

Mindezekon kívül még újságírással és szerkesztéssel is foglalkozott, az *Országos Középiskolai Tanáregylet Közölnyének* a szerkesztési feladatait látta el, tanügy-politikai, didaktikai és metodikai cikkei jelentek meg benne. Munkatársa volt Szana Tamás *Figyelőjének*, amelyben főleg poétikai kérdésekkel foglalkozó tanulmányait publikálta. Szerkesztette továbbá a *Jeles írók iskolai tára* és az *Ifjúsági iratok tára* című sorozatokat is. (Névy életéhez és munkásságához lásd Koltai 1902, Szinnyei 1903, Molnár 1998).

Névy tehát jelentős pedagógiai, szépirodalmi és szaktudományi tapasztalattal rendelkezett, amikor tankönyvírásba kezdett. A gyakorlati és az elméleti tudás összpontosult benne. „Jó és lelkiismeretes sáfárja volt ő a rábizott talantumoknak – írja róla Koltai Virgil. – [1902-es halálával] sokat vesztett a tanügy, a kereskedelmi akadémia, az irodalom, az egész magyar nemzet” (Koltai 1902: 25. és 29).

### Névy László *Az írásművek elmélete* című könyve

*Az írásművek elmélete* először 1870-ben jelent meg Pesten, teljes címe: *Az írásművek elmélete, vagyis az irány-, költészet- és szónoklattan kézikönyve*. A könyv iskolai és magánhasználatra készült, vagyis nemcsak a tanárok és a diákok igényeit igyekezett kielégíteni, hanem az érdeklődőket is. Névy tanári tapasztalatainak sűrítőménye, esszenciája *Az írásművek elmélete*, amely a korszak egyik legnagyobb tankönyvsikerének

bizonyult. Annak ellenére, hogy az oktatási reform igencsak megnehezítette a használatát, összesen kilenc kiadást ért meg, utoljára 1894-ben jelent meg (Szinyei 1903: 1031).

Névynek a tízéves tanári pályafutása csak a tapasztalatot, a pedagógiai tudást és a bátorságot biztosította ahhoz, hogy megírja első tankönyvét. Annak okait azonban, hogy elszánta magát a tankönyvírásra, máshol (is) kell keresnünk. Nem találta megfelelőnek a forgalomban lévő tankönyveket, kézikönyveket, ugyanis hiányolta belőlük a rendszert, valamint kifogásolta, hogy a meghatározások és az értelmezések ingadoznak. Véleménye szerint szigorú rendszerre van szükség, mivel így a tanuló sokkal könnyebben megértheti az elvont fogalmakat is (Vígh 1981: 280). Célja a tankönyv megírásával az volt, hogy tiszta fogalmakat nyújtson a diákoknak az írásművek minden kellékéről, és hogy elvezesse őket a legegyszerűbb előadási formáktól a költészeti és a szónoklati felsőbb nemekhez (Molnár 1998: 140). Ez a rendszeres haladás a legnagyobb különbség közte és elődei között.

Tankönyvének megírásában azonban közrejátszott még valami. A szabadságharctól az 1860-as évek elejéig kevés lehetőség volt szónoki beszédek tartására, hiszen a szónoki beszéd egyik legfontosabb színtere, az országgyűlés nem működött. Így az 1860-as években az osztrák–magyar tárgyalások, majd a kiegyezés nyomán fellendülő politikai élet retorikailag készületlenül érte a kortársak egy részét. A XIX. század harmadik harmadában igen népszerű retorikakönyvek szerzői ezen a helyzeten próbáltak meg változtatni azzal, hogy könyveikkel lehetőséget adtak a gondosabb elméleti felkészülésre (Vígh 1981: 244).

Az írásművek elmélete három, viszonylag egymástól független, ám egymásra épülő részre tagolható, sorrendben stilisztikára, költészettanra és szónoklattanra. Ráadásul a későbbi kiadásai irodalom-, illetve műfaj történeti fejezetekkel is bővültek. Az *írásművek elmélete* a mai értelemben se nem irodalom-, se nem nyelvtankönyv, de nem is stilisztika, verstan vagy retorika. Vígh Árpád irodalomelméleti tankönyvnek nevezi (Vígh 1981: 247), ám Névy tankönyve alapvetően hagyományos retorika, amelyből még nem vált ki a poétika és a stilisztika.

Névy a *Bevezetésben* indokolja meg, hogy könyvét miért erre a három fő részre osztotta. Szerinte két dolog nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember írásművet alkosson. Az egyik az ízlés, amely az a tehetség, szellemi érzék, „mely által valamely természeti tárgyon, vagy emberi művön a szépet és rútat észrevesszük, világosan megkülönböztetjük, s egyszersmind saját műveinkben a szépet alkalmazni, a rútat mellőzni képesek vagyunk” (Névy 1882: 2). Az ízlést olvasás, fordítás és önálló dolgozatok írásával lehet fejleszteni. Az írásművek alkotásához azonban ismernünk kell még azokat a műtani szabályokat is, amelyeket az egyes írásművek megalkotásakor használnak. Az írásművek elmélete összefoglaló kifejezés: „mindazon elveket és szabályokat magában foglalja, melyek a nyelvbeli – írásbeli – előadás különböző formáiban, vagyis az írásművekben érvényesek” (Névy 1882: 6). Műve tehát gyakorlati célokat szolgál, az alkotás (a diák aktivitása) áll a középpontjában.

Tankönyvében azokat a szabályokat ismerteti, amelyek a költői és a szónoki (ezek a felsőbbeknek nevezhető) művek vizsgálata, elemzése alapján megállapíthatók. Így tehát az írásművek elmélete alapvetően két részére osztható: költészettanra (*Poetika*) és szónoklattanra (*Rhetorika*). Ám a szerző mindenképp szólni akar azokról a műfajokról is, amelyek nem tartoznak a fentebb említett két részbe (leírások, közéleti és történeti elbeszélések, bölceleti és más tudományos értekezések), valamint szerinte minél előbb ki kell alakítani az előadás belső formáját. (Az előadás kifejezés Névy-nél magának a szövegnek a megalkotására, sajátos nyelvi alakjának kifejezésére utal.) Ezt a két szempontot figyelembe véve Névy a következőképp osztja fel könyvét:

- „I. Általános rész, melyben az előadás, mint nyelvezet, irány (stílus) tárgyalatik. Itt fogunk egyszersmind szólani azon főbb prózai műfajokról, melyekben az egyszerű irálynak van helye
- II. Rész, mely a költői műfajokat ismerteti.

III. Rész, mely a szónoki művekkel foglalkozik” (Névy 1882: 7).

### **Az írásművek elméletének stilisztikai fejezete**

Az első, stilisztikai rész mindazokat az ismereteket foglalja össze, amelyek irodalmi és szónoki művekhez egyaránt felhasználhatók. Egyrészt azért került tehát a stilisztika a könyv elejére, mert a következő két részhez szükséges általánosabb ismereteket is tartalmazza, másrészt a szerző az elrendezésnél az anyagrészek nehézségét is figyelembe vette, ezért a szónoklattan mint a legbonyolultabb egység a mű végére került (Vígh 1981: 281). Látszik tehát, hogy Névy már itt, első tankönyvében is szigorú rendszert követett, valamint alkalmazta azt az alapvető pedagógiai elvet, hogy a könnyebbtől kiindulva haladunk a nehezebb felé.

Az írásművek elméletének első része, az *Írálytan* két fejezetből áll. Az első az egyszerű stílussal foglalkozik, ezen belül is a leíró, az elbeszélő, az értekező prózával, a levéllel, a stíluserényekkel, végül bizonyos alapvető szerkesztéstani törvényekkel. A második fejezet a szépstílust vizsgálja meg részletesen; a szerző általánosságban értekezik a szépről mint esztétikai fogalomról, majd a szemléletesség és az élénkség eszközeit: a trópusokat és az alakzatokat veszi sorra. Ebből a fejezetből nő ki a szerző 1875-ben és 1876-ban két kötetben megjelenő *Stilisztika* tankönyve, ez az első művek egyike, amelynek címében szerepel a stilisztika szó (Balázs 1961: 29).

A szerző az írály fogalmának a meghatározása után a stílusok fajtáival foglalkozik. (Névy László a *Stilisztika* című tankönyvét, így magát a stilisztikát is két részre osztja: írálytanra [amely azokkal a szabályokkal foglalkozik, amelyek az előadás nyelvbeli sajátosságaira vonatkoznak] és szerkezettanra [amely a fogalmazás és a szerkezet általános törvényeit ismerteti] [Névy 1876: 5]. Eszerint a stilisztika és az írálytan nem szinonimái egymásnak, hanem alá- és fölérendeltségi viszonyban állnak. Az írásművek elméletében ilyen hierarchia még nincsen. Ezzel szemben azonban úgy tűnik, hogy a stílus és az írály ekvivalens fogalmak. Ebben szerepet játszhatott valószínűleg a stilisztikának mint szónak az újszerűségéből fakadó bizonytalansága, valamint magának a stilisztikának mint tudománynak a képlékenysége, éppen átalakuló félben lévő volta.)

Névy az író és az olvasó közötti viszonyból indul ki, az írónak abból a szándékából, hogy az olvasó melyik „lelki tehetségére” akar hatni. A műalkotás ugyanis szerinte hathat az elmére, a kedélyre és a képzeletre, valamint az akaratra (Vígh 1981: 282). Ha tehát az írónak az a célja, hogy az elmére, a megismerő képességre hasson, akkor előadásában csak olyan eszközöket alkalmaz, amelyek az elmére hatnak, írálya tehát egyszerű lesz, és általában prózában íródik – ez tehát az egyszerű próza. Ha azonban az író a kedélyre és a képzeletre akar hatni, akkor minden olyan eszközt felhasznál, amellyel gyönyört ébreszthet, ez lesz a szépírály, amely prózában és verses alakban is megjelenhet; az elsőt szépprózának, a másodikat költői előadásnak nevezi Névy. Végül, ha az író olvasóit tette, akarati elhatározásra akarja bírni, akkor szónoki stílust fog használni – ez azonban a főbb vonásokban összevág a szépírályal, alakjára nézve pedig a szépprózával.

Ez a felfogás az ókorban kialakult három stílusnemmel kapcsolatos elképzelésekre vezethető vissza. Ókori görög és római előzmények után Cicero volt az, aki a három stílusnemet (egyszerű, közepes, fennkölt) összekapcsolta a szónok három funkciójával: a tanítással (egyszerű stílus), a szórakoztatással, megnyeréssel (közepes stílus) és a meggyőzéssel (fennkölt stílus). Véleménye szerint egy jó szónoki beszédben mindhárom stílusnemnek meg kell jelennie (A. Jászó 2010: 1097).

Az írálytan taglalása az egyszerű stílussal kezdődik. A tankönyv írója először az egyszerű stílus jellemzőit veszi sorra, majd részletesen ismerteti azokat a műfajokat, amelyekre az egyszerű stílus használata jellemző. Az egyszerű stílus célja a gondolatok könnyen felfogható közlése, a tárgy megismertetése, ezt akkor érjük el, ha ügyelünk az értelemre, a nyelvtisztaságra és a szabatososságra. A szabatosság és az értelmesség kívánalma nagyjából fedi egymást, céljuk, hogy a szöveget mindenki, akinek szánták, könnyen megértse:

ne legyen homályos a megfogalmazás, és se többet, se kevesebbet, se mást ne mondjunk, mint amit épp mondani akarunk. Névy itt tehát stíluserevényeket, legalábbis a stíluserevényekből hármat, ismertet.

A szerző igen erős nyelvművelői attitűddel rendelkezik, amelynek csírái már *Az írásművek elméletében* is megmutatkoznak, ám a *Stilisztikában* válnak igazán hangsúlyossá. Az értelmesség és a nyelvtisztaság szerinte megköveteli, hogy ne használjunk elavult, valamint új szavakat, amelyek már vagy még nem részei a köznyelvnek; csak a nyelvjárásokban használt toldalékokat, grammatikai formákat (pl. a *-ni/-nott/-nöl* helyhatározóragokat) tárgyalja. Az idegen szavakat csak akkor tartja alkalmazhatónak, ha a megjelölt fogalomra nincsen megfelelő magyar szó, ugyanígy ügyelni kell arra is, hogy a megalkotott szöveg ne tartalmazzon a magyar nyelvtől idegen grammatikai megoldásokat (pl. *Bontani nem lehets törvény; Már két nap, hogy téged várlak*), például latinizmust, germanizmust (Névy 1882: 10–12). Már a *Bevezetésben* is felhívja a figyelmet a fordítás kapcsán arra, hogy a fordítás legyen magyaros, hiszen például minden nyelvnek vannak sajátos kifejezésmódjai, szólásai, amelyek a magyarban nem ugyanazokkal a szavakkal adhatók vissza (Névy 1882: 5).

Névy Lászlót igen foglalkoztatta ez a probléma, rengeteget tett például a magyar kereskedelmi nyelv magyartalanságának a megszüntetéséért, 1902-ben, halálának évében jelent meg az ebben a témakörben írt legjelentősebb műve, a *Kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai*. Legnagyobb érdemének Tolnai Vilmos éppen a kereskedelmi nyelv és a kereskedelmi tanítás magyarrá tételét tartja (Molnár 1997: 87). Koltai Virgil szerint ráadásul fáradozásai eredményesek is voltak (Koltai 1902: 18).

Névynek a nyelvújításról is megvan a saját véleménye. *Az írásművek elméletében* még csak azt írja, hogy szükség esetén szabad újítani, de csak a nyelv szelleme szerint. A nyelvújításról vallott nézeteit részletesebben a *Stilisztikában* fejt ki, amelyben a szabatosság ('egyértelműség') kiváló alkalmat nyújt arra, hogy hosszabban foglalkozzon ezzel a számára igen fontos témával. Egyrészt elismeri a nyelvújítás pozitívumait, másrészt elítéli, hogy a népnyelvről mint ősforrásról nem vettek tudomást, valamint gyakran idegen mintára alkottak új szavakat. Óva intette diákjait attól, hogy egy, egyébként a köznyelvben nem használt szót csak azért használjanak, mert valamelyik nagy írónál olvasták. Ami hibás, az átadható a feledésnek (Névy 1876: 10). Babics Kálmán azt kifogásolja ezzel kapcsolatban, hogy a jó és rossz szavakat nem lehet úgy elkülöníteni, hogy amelyik fennmaradt, az jó, amelyik nem, az rossz (Babics 1878: 211). Úgy gondolom, mindkettőjük kijelentése egyszerre érvényes – valóban nem lehet az alapján megítélni egy szónak a milyenségét, hogy fennmaradt-e, vagy sem; és Névynek is igaza van, hiszen amelyik szó kihullott a köznyelvből, annak a használata egy köznyelvből építkező szövegben igenis hibás (természetesen bizonyos esetekben vannak kivételek). Ennél alapvetőbb problémája azonban Babicsnak, hogy egy ilyen vitás témával nem lenne szabad foglalkozni az iskolában (Babics 1878: 213). Modern pedagógiai elvekre vall, hogy Névy a vitás kérdésekkel is megismerteti a középiskolai tanulókat, hiszen ezzel egyrészt a gondolkodásukat fejleszti, másrészt elismeri, hogy a diákok értelmi képességei alkalmasak egy ilyen probléma feldolgozására.

Érdekes, hogy az (inkább) ortológus Névy László személyében manapság a retorikai irodalom terminológiájának a megújítóját tisztelik. A ma használatos terminológia ugyanis lényegében a XIX. század utolsó negyedében alakult ki, és ebben Névynek nem kis szerepe volt (Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 216 és 227).

Az egyszerű stílus kellékeinek a leírása után a szerző részletesen ismerteti azokat a műfajokat, amelyekben ezt alkalmazni kell, ezek a közönséges prózai műfajok: a leírás, az elbeszélés, végül az értekezés és a levél. A *Stilisztikában* ezekhez társul még a hivatalos irat is (Névy 1876: 6), tehát az egyszerű stílus körébe bekerült a hivatalos stílusréteg is. A szerző itt is hierarchikus rendszerben gondolkodik – ő csak két fő stílus létezését ismeri: az egyszerűét és a szépirodalmiét. Az egyszerű stílus alá sorol különböző, ma már egyenrangúnak tartott stílusrétegeket.

A második szakasz a szépirályról szól. Ez az az előadásmód, amely az olvasó, a hallgató képzeletét beindítja, hatást gyakorol az érzelmeire. A szépirályt a gyönyörködtetni és a gyönyörködtetve oktatni akaró verses és prózai művek esetében kell alkalmazni, ezeknek összefoglaló neve a szépirodalom. Névy szépműnek tartja a költői és a szónoki alkotásokat (Névy 1882: 58). Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy számára azok a költői művek, amelyek a kedélyre és a képzeletre hatnak, vagyis gyönyörködtetnek – így a ma használatos kategorizációtól eltérően ide tartoznak a regények és a novellák is.

A továbbiakban a szemléletesség és az élénkség tényezőit, eszközeit veszi sorra. A szemléletesség számára azt jelenti, hogy a fogalmak és a gondolatok a képzelet által szemlélhető alakban jelenjenek meg, ennek eszközei: a tárgyszerintiség (olyan kifejezések használata, amelyek hangbeli sajátosságaikkal a megjelölt dolgok tulajdonságait másolják, pl. a hangutánzó szavak), a hasonlat, a szóképek (a metafora és a metonímia), a személyesítés (megszemélyesítés) és a jelzők.

Az első, ami a mai olvasónak feltűnik, hogy Névy a szóképek közé csak a metaforát és a metonímiát sorolta. Érdekes azonban végiggondolni, amit a szemléletesség eszközeiről megtudunk. Egyrészt a metonímia egyik alfajának tekinti a szinekdochét, amely rész-egész viszonyt jelölő, érintkezésen alapuló szókép (Névy 1882: 78). A megszemélyesítést ugyan nem tekinti szóképnek, de amikor részletezi, felhívja rá a figyelmet, hogy tulajdonképpen a megszemélyesítés is metafora (Névy 1882: 79). A *Stilisztikában* említés szintjén ezeken kívül már a szimbólum is megjelenik (Névy 1876: 40). A szóképek mai rendszeréhez képest egyedül a szinesztézia hiányzik, amely azonban csak később került a szóképek rendszerébe. Figyelemre méltó, hogy Névy milyen jól érzékeli a hasonlat köztes helyzetét, hiszen sem a szóképekhez, sem az alakzatokhoz nem kapcsolja.

Az élénkség közvetlenül az érzelmekre vonatkozik, tényezői az alakzatok, amelyeket két részre bont: szóalakzatokra és gondolatalakzatokra. A szóalakzatok egyes szók különös alkalmazásából vagy elhelyezéséből származnak, ilyen az ellipsis, a szóismétlés, az aszindeton, a poliszindeton, a szinonima, a klimax. A gondolatalakzatok „a gondolatoknak azon élénk nyilvánulásában állnak, mely szerint a beszéd az olvasók vagy hallgatók lelki tehetségeire különös ébresztő hatást tesz” (Névy 1882: 85), ezek pedig a megszólítás, a felkiáltás, a kérdés (Névy elképzelését az interrogatőről részletesen lásd Szikszainé 2001), a félbeszakítás, a paradoxon, a látomás, az ellentét, az elmellőzés, a gúny és az ironia. Érdekes, hogy a szerző ebben a művében a túlzó állítást, a hiperbolát még a gondolatalakzatokhoz, és mint ilyet az élénkség tényezői közé sorolja, a *Stilisztikában* ellenben már a szemléletességhez.

### **Az írásművek elméletének poétikai fejezete**

Az írásművek elméletének második egysége a költészet, amely három fő részre tagolódik. Az elsőben a szerző a széptani alapfogalmakkal ismerteti meg az olvasót, például a művészet fogalmával és ágaival, a költészet fogalmával, a költészet feladatával, a költői mű anyagával és tartalmával, bel- és külalakjával, a képzelettel. A második rész a költői előadásról szól: a vers és a próza különbségéről, a verstanról, a rímtanról, a költői stílusról. Végül az utolsó, a harmadik egység sorra veszi a költői műfajokat.

Miután tisztázta a kötött és a kötetlen beszéd (próza és vers) közötti különbséget, és leszögezte, hogy a költői prózának mindenképpen rendelkeznie kell a szemléletesség és az élénkség tényezőivel, vagyis a szóképekkel és az alakzatokkal, különben nem tekinthetők költőinek, Névy rátér a verstani ismeretek taglalására. A vers alapjának a hangidomot, vagyis a ritmust tartja, eszerint „a verstan alapját a szótagok azon természete képezi, mely szerint azok az élő nyelvben hosszabb vagy rövidebb ejtésűek, erősebb vagy gyengébb nyomatékuak, vagy épen súlytalanok” (Névy 1882: 105) – vagyis a vers ritmusát a szótagok időmértéke vagy hangsúlya adja. Névynek ezen a téren közvetített gondolatai egyáltalán nem különböznek a mai ismereteinktől (talán csak annyiban, hogy szerinte a hangsúlyos versek mindig rímeseek is): részletesen ismerteti az időmértékes és a hangsúlyos verselést, szót ejt a szimultán verselésről is, bár nem használja rá ezt a kifejezést. Az olvasó

megismerkedhet az ütemekkel és a verslábakkal, az ütemes, a rímes és a rímtelen időmértékes verssorokkal, valamint az ezekből összeálló strófákkal, például a Himfy-strófával vagy a Szapphó-versszakkal.

Az egyetlen érdekesség talán az, hogy a szerző megadja a különböző időmértékes verslábak magyar megnevezését: pici – pirrichius, lassú – spondeus, szökő – jambus, lejti – trocheus, lengedi – daktilus, lebegő – anapestus, lengedező – choriambus (Névy 1882: 112–113).

A szerző szerint a vers zeneiségét a rím teszi teljessé, méghozzá a valódi rím, amelyet a mássalhangzók és a magánhangzók egyezése, teljes összecsengése hoz létre. Névy alaposan elemzi ezt a témát is: szól az asszonáncokról, az alliterációkról, a rímek elhelyezéséről. A ritmus és rím a szépirálynak azok a sajátosságai, „amelyek a költői nyelvben alkalmazva szemléletességet, élénkséget, zeneiséget s általában a prózától elütő eszménységet eszközölnek” (Névy 1882: 133).

A továbbiakban a szerző az egyes műfajokra jellemző stílusokat ismerteti: a plasztikus, a festői, a zenei, a patetikus és a komikus irályt, amelyeket mind besorol a költői, vagyis a szépirály alá. Részletezi a jellemzőiket, és hogy melyiket mikor érdemes használni.

Bár sok minden egyezik Névy nézetei és a mai elképzelések között, van egy alapvető szemléletmódbeli eltérés, méghozzá a nyelvről vallott felfogás különbsége: „a nyelv a költésben csak eszköz és nem cél, [...] a nyelv szépségéért a tartalmat feláldozni nem szabad” (Névy 1882: 135). Az *írásművek elméletének* egyik legfontosabb, tanulókhöz szóló tanácsa a mértékletesség, mindent szabadon kipróbálhatnak, mindent szabadon alkalmazhatnak, beépíthetnek a műveikbe, csak ne essenek túlzásba.

A költészettan harmadik nagy egysége a költői műfajok számbavétele. Névy először ismerteti az általános felosztást, majd rátér a műfajok részletes vizsgálatára. A művek tárgya alapján a szerző három csoportot különböztet meg: az epikát, a lírát és a drámát, bár ez utóbbi kifejezést Névy nem használja. Először mindig általánosságban ismerteti az adott műnembe tartozó műfajok közös jellemzőit: a tárgyukat, a szerkezetüket, az előadásukat, ezt követően sorra veszi az egyes műfajok jellemzőit.

Az egyes műnemekbe körülbelül a mai műfajokat sorolja, így például az epikai művek közé kerül a novella (amelyet beszélynek nevez), a románc, a ballada, a regény és az eposz, valamint a beszélynek a különféle változatai: a rege, a monda és a legenda. A műfaji felosztás érdekessége, hogy Névy az epika kategóriájába sorolja a leíró költeményeket, például az idillt.

Dávidházi Péter figyelt fel arra, hogy Névy műfaji osztályozásának egyik szempontja a csodálatos elem megléte vagy hiánya, a monda, a rege, a legenda, a ballada és az eposz műfaji meghatározásának is lényeges eleme a csoda valamilyen formája. Így lesz a novella definíciójának is fontos része, hogy „a novellában nincs helye a csodálatosnak” (Névy 1882: 147), ehhez már a korszakban sem tartotta magát mindenki. Névy itt Arany János *Széptani jegyzeteire* támaszkodik, aki szerint a novella csak annyiban tér el a regénytől, hogy kisebb terjedelmű és pörgőbb a cselekménye, a regényben pedig nem lehet csodálatos elem. Névy kifejtve csak megismételte, ami Arany meghatározásából következett (Dávidházi [1]).

A következőkben ismerteti a további két műnemet és a hozzájuk tartozó műfajokat is. A líránál (alanyi költészet) a dalt, az elégiát, a bölcselő éneket, a satírárt, az epigrammát, a költői levelet, a tankölteményt és az ódát elemzi. A drámánál szót ejt a dráma tárgyáról, a drámai jellemekről, a dráma szerkezetéről, a dráma alá tartozó műfajokról: a tragédiáról, a vígjátékról és az érzékenyjátékról (amely a tragédia és a vígjáték között helyezkedik el), valamint a drámai költeményről. A drámához sorolja a daljátékot is, amely „oly színmű, mely zenekísérettel énekelve adatik elő” (Névy 1882: 203), ilyen például az opera és az operett.

### **Az írásművek elméletének retorikai fejezete**

Az *írásművek elméletének* harmadik és egyben utolsó része a szónoklattan. A retorika azért került a könyv végére, mivel akkoriban a három témakör közül ezt tartották a legbonyolultabbnak. Névyről elmondható, hogy a könyveiben megfogalmazott elmélet mögött mindig ott a gyakorlat, ő nemcsak mások műveiből vonta el a szabályokat, hanem maga is alkotott, könyvének minden fejezete a saját tapasztalatain alapul (és itt nem a pedagógiai tapasztalatra gondolok). Írt értekezéseket, cikkeket, tanulmányokat, írt verseket, fabulákat és egy drámát. Ugyanígy a szónoklattana mögött ott állt a kiváló szónok az iskolai ünnepélyeken, az Országos Középiskolai Tanáregylet ülésein mondott nagy hatású, remek beszédeivel (Koltai 1902: 11).

Névy szónoklattana a szabadságharc bukása utáni két évtized retorikai összefoglalása. Alapkoncepciójában Szvorényi József *Ékesszólástan* és Laky Demeter *Irályrendszer* című műveinek elképzeléseit követi, ám már tükrözi a szónoklattannal szemben időközben megváltozott magatartást is. Míg Szvorényi mindvégig műalkotásként tekint a szónoklattanra, Névy visszaadja a nyilvános beszédnek a funkcionális önállóságot, ő nem műalkotásként értelmezi a szónoklatot (Vígh 1981: 247). A szónoklat célja szerinte ugyanis nem a gyönyörködtetés, hanem a rábírás.

A szerző nem is tekinti művészetnek a szónoklatot, hiszen a gyönyörködtetés csak eszköz a végcél elérésére, bár párhuzamba állítható a költészettel annyiban, hogy a szónoklat is nemesítő, üdvözítő hatással rendelkezik. Véleményem szerint Névy kissé naivan, idealisztikusan tekint a szónoklatra, nem látja a negatív oldalát: a demagógiát, a manipulációt, és hogy egy szónoklat szolgálhat rossz célt is.

A szónoklattan elméleti szempontból nem hoz semmi újat, a tankönyv írója mindegyik magyar elődjénél hívebben követi az antik példaképek útmutatásait. Antik példa hatására illeszt be a szónoki beszéd előállításának négy lépcsője (feltalálás, elrendezés, kidolgozás és előadás) elé még egyet: a megértést (Vígh 1981: 285–286; Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 227). Szerinte a szónok első feladata, hogy felfogja, megértse szónoklatának tárgyát.

Ezek után Névy részletesen elemzi a már említett négy lépcsőfokot. Először a feltalálást, majd ehhez kapcsolódva a meggyőzés, az indulatgerjesztés és a rábírás eszközeit. Rámutat arra, hogy az ellenfél nézeteinek a cáfolata ugyanolyan fontos a hallgatóság meggyőzésének a szempontjából, mint a saját véleményünk megfelelő érvekkel való alátámasztása. A cáfolat érdekében az ellenfél személyét is hiteltelenné lehet tenni. (A mai választási kampányok egyik legfontosabb PR-fogása úgy cáfolni az ellenfél programját, nézeteit, hogy az ellenfelet kompromittálják.)

Ezek után következik a második lépcsőfok: az elrendezés, vagyis a szerkezet. Névy szerint a szónoki beszédnek három fő része van: a bevezetés, benne a tétellel, a tárgyalás és a befejezés. Ezután rátér a harmadik lépcsőfokra, a kidolgozásra, amelyet Névy előadásnak hív (korábban már felhívtam arra a figyelmet, hogy Névy-nél az előadás kifejezés nem kapcsolódik a szóbeliséghez), itt tárgyalja a szónoki irányt. Végül az utolsó lépcsőfok következik: a szóbeli előadás, Névy-nél a szavalás, ebben a részben a mondatfonetikai eszközök és a gesztikuláció szerepét veszi nagytő alá.

Az *írásművek elmélete* az oktatási és az iskolán kívüli retorikaigényeket is igyekezett kielégíteni, és hibái ellenére a korszakban mégis ez maradt a legjobb, legteljesebb iskolai retorika, amelynek célja még valóban az volt, hogy a szóbeliségre, a nyilvános szereplésre nevelje a diákokat (Vígh 1981: 319).

### **Az írásművek elmélete mint tankönyv**

Névy László könyvét alapvetően tankönyvnek szánta, ezért nem érdektelen megvizsgálni ebből a szempontból sem. Az *írásművek elméletéhez* mint tankönyvhöz tartozott egy olvasókönyv is, Névy ugyanis úgy vélekedett,

hogy az elméletet, a szabályokat csak szövegekkel együtt érdemes, sőt csak olvasmányokkal kapcsolatban szabad értelmezni. És hogy minél könnyebb legyen a tanárnak és a tanulónak, a szerző külön szakaszba gyűjti a más-más fejezethez tartozó olvasmányokat, így például külön közöl szövegeket az egyszerű stílushoz és külön a szépirályhoz, külön a leírásokhoz, az elbeszélésekhez, az értekezésekhez, a különböző költői műfajokhoz és a szónoklatokhoz. Ezekre az olvasmányokra többször hivatkozik is a tankönyvben. Ha szükséges, akkor lábjegyzetben magyaráz meg egy-egy idegen szót, ismert embereket stb. A gyakorlat és az elmélet szoros összetartozásának modern elgondolása egyébként nem csak Névényél, de számos kortársánál is megtalálható, így például Négyesy László *Stilisztikájában*, Kulcsár Endre *Magyar stilisztikájában*.

A tankönyv egyik fogyatékosága, hogy hiányoznak belőle a feladatok (a későbbi *Stilisztikában* már található néhány). Ennek talán az az oka, hogy akkoriban a tanítás alapvetően ismeretközvetítést jelentett, és ez a tanár aktivitását feltételezi, nem a diákét (kifejezetten igaz lehetett ez olyan tantárgyakra, mint a történelem, a földrajz és a magyar).

Az viszont dicsérendő, hogy Névény magát az elméleti részt rendkívül sok példával, idézettel illusztrálja; ezek sosem lógnak a levegőben, hanem mindig megmagyarázza őket. Még azt is példákkal támasztja alá, hogy mi az, ami kerülendő, ami rossz. Leginkább a már klasszikussá vált költőktől idéz: Vörösmarty Mihálytól, Arany Jánostól, Kazinczy Ferencről, Tompa Mihálytól, Kölcsey Ferencről, Petőfi Sándortól, ám felbukkannak idézetek népdalokból is. Névény ugyanis nagyon fontosnak tartotta, hogy a diákjai tisztában legyenek a népnyelv jelentőségével és használhatóságával.

A tankönyv írója több paragrafus végéhez is úgynevezett jegyzeteket csatol, amelyekben a tananyagban nem szereplő érdekességekre, háttér-információkra hívja fel a figyelmet, ezzel az anyag továbbgondolására készíti a fiatalokat. Gyakran ezekbe a jegyzetekbe rejti el nyelvművelő gondolatait, például *Az újság* című paragrafushoz csatolt jegyzetben óva int a rosszul gyártott új szavaktól, *A választékosságban* a dagályosság elkerülésére hívja fel a figyelmet. (Talán a mai tankönyvek apró betűs részeihez lehetne hasonlítani Névény jegyzeteit.)

A tankönyv szerkezete világos, logikus, tartalma könnyen megérthető és elsajátítható. Bár Koltai Virgil szerint Névény stílusa (amely a költői és a szónoki stílus magaslataira emelkedett) nem könnyíti meg a diákok helyzetét, a törekvő és lelkesedő diákok élvezik, de a gyengébbeknek sok nehézséget okoz, ezért (szerinte) sokaknak nehéz volt *Az írásművek elméletét* megtanulni (Koltai 1902: 16–17).

Az átláthatóságot azonban nem könnyíti meg a tipográfia. A fejezet-, alfejezetcímek szedése nem következetes, a példák, idézetek gyakran nem különülnek el a főszövegtől. Ha az embernek lankad a figyelme, akkor ez bizony könnyen félrevezető lehet, mint a következő esetben is (a verssorokon Névény a hangsúlyos ütemeket illusztrálja):

„Az első dal | szent varázsa.

Miről apám | nagy-busan szólt.”

A két verssor értelmileg teljesen összeillik, a verssorok szótagszáma, a ritmus, megegyezik, sőt még a verssorok kissé elégikus-patetikus hangulata is hasonló. Egészen szép kis versrészletté álltak össze, kár, hogy az első verssor Szász Károlytól, a második pedig Kisfaludy Károlytól származik.

Az egyetlen kivétel, hogy a tananyag kulcsszavait ritkított szedéssel emelték ki, ezzel is segítve a tanulókat a tanulásban. Egyéb segédletek azonban hiányoznak a könyvből. Sem ábrák, sem táblázatok nem teszik szemléletesebbé a tankönyvet, valamint összefoglalást sem ad a szerző az egyes fejezetek végén.

## Összegzés

Az *írásművek elméletének* eszmei középpontjában a szép, az igaz és a jó fogalma áll, filozófiai szempontból e fogalomhármasság köré szerveződik az egész mű. Névy szerint e három eszme világtörvény, „melyeknek valósításában fekszik összes értékünk, erkölcsi nemességünk” (Névy 1882: 3), az ember alapvetően vonzódik a széphez, az igazhoz és a jóhoz. Ez a három eszme Istenben örök egységben van, az emberben azonban felbomlik az egység. „Gondolataink az igaznak keresésében, tetteink a jónak gyakorlásában összefüggő, de egyidejűleg egészet nem képező kifolyásai énünknek. Csak a művészi alkotás pillanatában leszünk urai e zilált szellemi irányoknak, egyidejűleg gondolunk és teremtünk; egyidejűleg szolgálunk az igaznak és jónak – a szépben” (Névy 1882: 97). Ebből a szempontból a szónoklat mégiscsak művészet, hiszen a szónok feladata, hogy a szépet, az igazat, a jót egész fenségükben rajzolja, ezzel felkeltse a lelkesedést, hiszen ez az az indulat, amely leginkább képessé teszi az embert a nagy dolgok véghezvitelére.

Így már érthető Névy vonzódása az állatmesékhez. A mesék közül az állatmesét tartotta a legjelentősebbnek, ugyanis a mese célja alapvetően az, hogy valamiféle társadalmi szabályt, erkölcsöt ismertessen meg a gyermekekkel, és az erkölcsök szerinte legszembetűnőbben az állatfajokban nyilvánulnak meg (Névy 1882: 20). Ez rávilágít arra is, hogy Névy mit tartott az oktatás legfontosabb feladatának.

Az *írásművek elméletének* három részét: az iránytant, a költészetant és a szónoklattant eszmei síkon tehát ez a három fogalom tartja össze. A három fejezet logikusan követi egymást, egymásra épül, a szerző folyamatosan hivatkozik a már megtanultakra. Széles körű elméleti ismereteket közvetít, Névy tankönyvének legnagyobb erőssége mégis az, hogy végig a szöveg előállítását tartja szem előtt. Elsődleges célja nem az, hogy a diákok megtanuljanak műveket elemezni, hanem az, hogy ők maguk alkossanak. A minden részletre kiterjedő, szabatos, néhol szinte szájbarágós elmélet azt a célt szolgálja, hogy a diák képessé váljon önállóan megírni egy dolgozatot bármilyen stílusban, műfajban (F. R. 1878: 244; Vigh 1981: 323; Molnár 1997: 87). Ezt a célt szolgálja az egész tankönyvet átlengő nyelvművelő szellem is.

Névy tankönyvének elemzése számos megfontolásra érdemes módszertani elvvel szolgál: szigorú rendszer, az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladás, tiszta fogalmak használata, az elméletnek csak a szövegekkel kapcsolatos értelmezése, sok példa és idézet, vitatémák, a magyar nyelv és az irodalom egy egységként kezelése, az egész tankönyvben folyamatosan jelen levő nyelvművelői gondolat.

Névy László *Az írásművek elmélete* című tankönyve a retorikai hagyományba csatlakozott, művét akkor írta, amikor Magyarországon éppen megkezdődött a poétika és a stilisztika önállósodása, kiválása a retorikából. Ez a bizonytalan, átmeneti helyzet érezhető a könyvön is. A tankönyvben felbukkannak a jelenkor pedagógiájában is fontosnak tekintett elvek előzményei. Mindez világos, könnyen emészthető formában, egy jó stílusú szerző tollából.

## Irodalom

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.

A. Jászó Anna (szerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram. Pozsony.

Babics Kálmán 1878. Az ortológia ügye Névy László Stilisztikájában. *Magyar Nyelvőr* 209–213, 256–260, 312–317.

Balázs János 1961. Történeti bevezető. In: *Stilisztikai tanulmányok: a Kiadói Főigazgatóság stilisztikai előadássorozatának teljes anyaga*. Az előszót írta: Köpeczi Béla. Gondolat Kiadó. Budapest. 7–61.

F. R. 1878. Névy László: Stilisztika (Ismertető). *Országos Középiszkolai Tanáregylet Közlönye* 8: 243–246.

Koltai Virgil 1902. *Névy László élete*. Pesti Könyvnyomda. Budapest.

Kulcsár Endre 1899. *Magyar stilisztika*. Lampel. Budapest.

- Molnár Mónika 1997. Névy Lászlónak, a szombathelyi premontrei gimnázium egykori tanárának pályaképe. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* 4: 83–88.
- Molnár Mónika 1998. Névy László (1841–1902). In: Köbölkuti Katalin (szerk.) *Szombathelyi tudós tanárok*. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. Szombathely. 137–155.
- Névy László 1876. *Stilisztika*. I. rész: Irálytan. Kókai. Budapest. (2. kiadás)
- Névy László 1882. *Az írásművek elmélete vagyis az irály-, költés- és szónoklattan kézikönyve*. Eggenberger. Budapest. (7. kiadás)
- Névy László (szerk.) 1884. *Olvasmányok az Írásművek elméletéhez alkalmazva. A középiskolák felsőbb osztályai számára*. Eggenberger. Budapest. (5. kiadás)
- Névy László 1891. *Stilisztika*. II. rész: Szerkezettan. Kókai. Budapest. (5. kiadás)
- Szathmári István (szerk.) 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szikszainé Nagy Irma 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szinnyei József 1903. *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet. Hornyánszky. Budapest.
- Vígh Árpád 1981. *Retorika és történelem*. Gondolat Kiadó. Budapest.

- (1) Dávidházi Péter: *A nemzeti nagyelbeszélés újjászületése (A narratív identitás műfajvándorlása az irodalomtól a tudományig)*. <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00026/davidhaz.html> (2008. március 17.)

#### Szabó, Piroska

##### A neglected textbook

László Névy's textbook *Az írásművek elmélete* (The theory of writings) was first published in 1870. This time was the emergence of a paradigm that treated stylistics and poetics as two sovereign disciplines. Névy's textbook discusses stylistics and poetics within one rhetorical framework, as it stands at the beginning of this process. On the one hand the textbook is thus interesting from the perspective of the history of science, and on the other hand it is also important as a textbook on its own, as it has been published nine times in twenty-five years. The author follows a strict system. With his aim to provide unified definitions and interpretations, he strongly contributes to the renewal of the terminology of rhetorics. He always explains the rules through texts and readings while using a rich repertoire of examples and a large number of quotations in order to explain the abstract concepts to the students. His primary purpose is to teach students all the knowledge that enables them to produce pieces of writing and speeches on their own.

**Kulcsszók:** retorika, stilisztika, poétika, tankönyv, Névy László

**Keywords:** rhetoric, stylistics, poetics, textbook, László Névy

#### Az írás szerzőjéről

Szabó Piroska

Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest, Magyarország

piriszster[kukac]gmail.com